

NÂKİD İBRÂHİM EFENDİ (öl. 1717) VE EŞ-ŞERHU'S-SEDİD Lİ'L- 'AVÂMİLİ'L-CEDİD ADLI ESERİ*

Arş. Gör. Mesut KÖKSOY
Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü
koksoymesut@gmail.com

Öz

İslamiyet'in doğuşundan hemen sonra özellikle fetihler sonucu İslam'ın yayılması ile Arap olmayan milletlerin Kur'ân-ı Kerîm'i doğru okuyup anlayabilmeleri için Kur'ân-ı Kerîm ayetleri harekelenmiş ve İslam âlimleri Arapça dilbilgisi ile ilgili ilk çalışmaları telif etmeye başlamıştır. Cümle içindeki durumuna göre kelimelerin son harfinin harekesinin tespit edilmesi olarak tarif edilen "irâb" kavramı, İslami ilimleri tahsil etmek isteyen kişilerin öncelikle bilmesi gereken bir ilim dalı olmuştur. Bu nedenle Osmanlı âlimleri de "irâb" ilmi alanında çok sayıda eser telif etmiş ve önceki eserler üzerine şerhler ve haşiyeler yazmıştır. Bu çalışmamızda Nâkid İbrâhim Efendi (öl. 1717)'nin hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserleri ile XVI. asırdan itibaren üç yüzyıldan fazla Osmanlı medreselerinde okutulmuş ve üzerine çok sayıda şerh, haşiyeye ve tercüme yapılmış nahve dair irâb kaidelerini açıklayan İmâm Birgivi (öl. 981/1573)'nin "Avâmil-i Cedîd" adlı muhtasar eseri üzerine Arap dilinde yazmış olduğu şerh olan "eş-Şerhu's-Sedîd li'l-'Avâmili'l-Cedîd" adlı eseri tanıtılmıştır. Eser tanıtımında, eser adının anlamı, telif nedeni, müellifin şerhini yaptığı İmâm Birgivi'ye ait "Avâmil-i Cedîd" (Yeni 'Avâmil) üzerine yapılmış diğer çalışmalar, "Avâmil-i Cedîd" ile aynı türde yazılmış ve aynı ismi taşıyan Şeyh Abdülkâhir Curcanî (öl. 471/1078)'ye ait "Avâmil-i 'Atîk" (Eski 'Avâmil) adlı eser arasındaki farklar, "Avâmil-i Cedîd" in içeriği, müellifin eserinde takip ettiği metot ve eserin yazma nüshaları hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nâkid İbrâhim, Birgivi, eş-Şerhu's-Sedîd, Avâmil, Avâmil-i Cedîd.

* Bu makale, Doç. Dr. Abdullah KIZILCIK danışmanlığında tamamlanan *Nâkid İbrâhim Efendi (öl. 1717) ve eş-Şerhu's-Sedîd li'l-'Avâmili'l-Cedîd Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)* başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

NAQID IBRAHIM EFENDI (d.1717) AND HIS WORK NAMED AL-SHARH AL-SADEED LI AL-‘AWAMIL AL-JADEED

Abstract

With the spread of Islam among non-Arab communities just after its rise, particularly by the conquests, vowel points were placed on verses of the Quran and Islamic scholars started to compose first Arabic grammatical studies in order to provide non-Arab people read and understand the Quran correctly. The term of “irab” which is defined as the determination of the vowel point of the last character of the word according the position of that word in the sentence is a branch of science supposed to be known by people who desires to study Islamic sciences. Therefore, Ottoman scholars composed so many works on “irab” branch and composed commentary and complementary studies on earlier works too. In our work, the life, scientific background and works of Naqid İbrahim Efendi (d. 1717) and his work named “al-Sharh al-Sadeed li al-‘Awamil al-Jadeed” was introduced. “al-Sharh al-Sadeed li al-‘Awamil al-Jadeed” is a commentary work composed in Arabic language on İmam Birkiwi’s (d. 981/1573) brief work about Arabic syntax called “al-‘Awamilu’l-Jadeed” which had been studied more than three centuries dating from XVI. century in Ottoman schools (madrasah) and on which so many commentary, complementray and translation works were composed. By introducing this work, information about the meaning of the title, purpose of the work, other works done on Imam Birkiwi’s work named “al-‘Awamil al-Jadeed” (New ‘Awamil) which the author composed the commentary work on, and the differencies between “al-‘Awamilu’l-Jadeed” and the same type of work of Sheikh Abd al Qahir Jurjani (d. 471/1078) which has the same name called “al-‘Awamil al-‘Ateeq” (Old ‘Awamil), the content of “al-‘Awamilu’l-Jadeed”, the method of the author which he implemented in his work and the manuscript copies of the work were given.

Keywords: Naqid İbrahim, Birkiwi, al-Sharh al-Sadeed, Awamil, al-Awamil al-Jadeed.

GİRİŞ

Arap dili ile ilgili çalışmalar, ilk olarak H I. asırdan itibaren Ebû'l-Esved ed-Du'elî tarafından kaleme alınmaya başlamış ve H I. asır sonları ile H II. asrın başlarında filolojik bir mahiyet kazanmıştır (Bakırcı-Demirayak 2001: 4).

Bu devirde âlimler Arap dili ile ilgili konularda öyle kapsamlı eserler telif etmişlerdir ki, gelecek nesiller bu eserlerden bağımsız çalışmalar yapamamışlardır.

Bu alanda yapılan çalışmaların hacimce büyük ve çok ayrıntılı olması, sonraki müellifleri okuyucuların bu eserlerden gerektiği kadar yararlanamadığı gibi bir düşünceye sevk etmiştir. Bu ve benzeri olumsuz sebepleri göz önüne alan müellifler, muhtasar tarzda eser vermeye başlamışlardır (Kızılıçık 2003: 15).

Bu muhtasar çalışmalar H III asırda Halef el-Ahmar ve el-Cermî'nin "el-Mukaddime"si ile başlamış, H IV. asırda Ebû Mûsâ Süleyman b. Muhammed el-Hâmîd, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed ez-Zeccâc ve Muhammed b. 'Abbas el-Yezîdî'nin "el-Muhtasar", en-Nehhâs ve Ebû 'Alî el-Fârîsî'nin "el-'Avâmil" adlı eserleriyle devam etmiştir (Kızılıçık 2003: 17).

Zamanla bu muhtasar eserlerden öğrencilerin daha fazla istifade edebilmesi için şerhler yazılma ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Kızılıçık 2003: 17).

İşte bu çalışmamızda incelediğimiz "eş-Şerhu's-Sedîd li'l-'Avâmili'l-Cedîd" adlı eser de Nâkid İbrâhîm Efendi tarafından nahve dair irâb kaidelerini açıklayan İmâm Birgîvî'nin¹ halk arasında "'Avâmil-i Cedîd" olarak bilinen "'Avâmil" adlı muhtasar eseri üzerine yazılmış olan bir şerhtir.

Bu çalışmada, "eş-Şerhu's-Sedîd li'l-'Avâmili'l-Cedîd" adlı eserin içeriği, nüshaları ve metodu ile müellifi olan Nâkid İbrâhîm Efendi'nin hayatı, eserleri ve ilmi kişiliği hakkında bilgi verilmesi hedeflenmiştir.

1. NÂKİD İBRÂHİM EFENDİ'NİN HAYATI, İLMİ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

Tam adı İbrâhîm b. Muhammed b. 'Alî olup Nâkid İbrâhîm Efendi adıyla tanındığı gibi (Bursalı Mehmed Tâhir [t.y.]: II/447; Sâlim Mehmed Emîn Efendi 2005: 648; Mustafa Safâyî Efendi 2005: 681) yazdığı şiirlerindeki ve eserin mukaddimesinde belirttiği mahlasa istinaden "Nâkid" olarak da bilinmektedir (Nâkid İbrâhîm [y.z.] 1833/5: 59a; Nâkid İbrâhîm [y.z.] 701/2: 1b).

¹ Asıl adı Takiyyuddin Mehmed olan ve Birgi kasabasında uzun yıllar tedrisat ve telif faaliyetleri ile uğraştığı için Birgîvî nisbesi ile anılan Arap dilbilgisi yanında fıkıh alanında da eserler vermiş ilim adamı. Ayrıntılı bilgi için bk. Emrullah Yüksel, "Birgîvî", TDVİA, İstanbul, 1991, C. II, s. 191-194., Ahmet Turan Arslan, İmâm Birgîvî ve Arapça Tedrisatındaki Yeri, s.152-156. Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, haz. A. Fikri Yavuz İsmail Özen, İstanbul, Meral yayınevi, t.y., C. I. s. 253-257.

Nâkid İbrâhim, Yenişehir Fener² ilçesinde doğmuştur (Sâlim Mehmed Emîn Efendi 2005: 648). İbrâhim Efendi'nin çocukluğu, gençlik yılları ve tahsili hakkında geniş bilgi bulunmamaktadır, fakat onun ilk tahsilini Yenişehir'de yaptıktan sonra eğitime İstanbul'da devam ettiği, tahsilini tamamladıktan sonra da müderris olarak çalıştığı ve emekli olmadan önce son olarak kırk akçe maaş aldığı bilinmektedir (Mustafa Safâyî Efendi 2005: 681; Sâlim Mehmed Emîn Efendi 2005: 648).

Müellifin vefat tarihi ile ilgili ulaşabildiğimiz kaynaklarda net bir bilgi bulunmamakla birlikte Manisa İl Halk Kütüphanesindeki 45 HK 1833/5 demirbaş numaralı “el-Muferrihât” adlı eserinin son kısmında yer alan “من يد مؤلفه ... ١١٢٨” ifadesinden H 1128/M 1715 tarihinde hayatta olduğu kanaatine varılmıştır (Nâkid İbrâhim [yz.] 1833/5: 59a).

1.2. İlmî Şahsiyeti

Nâkid İbrâhim Efendi, kaleme aldığı eser sayısı az olmasına rağmen eserlerinde verdiği değerli bilgilerle göze çarpan bir şahsiyettir. Ele almış olduğumuz “eş-Şerhu's-Sedîd li'l-'Avâmili'l-Cedîd” adlı eseri kendisinin nahiv ilmine vakıf olduğu hakkında bizlere yeterli bir fikir vermektedir. Yine bu eserde, bazı nahiv konularını izah ederken İslâmî ilimler ile ilgili bilgilere yer vermesinden, onun farklı ilim dallarında da tahsil gördüğü ve hatta ders verecek düzeyde bu konulara vakıf olduğu anlaşılmaktadır.

Müellifimizin daha önce de belirtildiği üzere müderrislik yaptığı bilinmektedir. Bu bilgiyi destekleyen en önemli hususlardan birisi de müellifin “el-Muferrihât” adlı eserinde lügat, tarih, tefsir ve fıkıh gibi çeşitli konuları soru cevap şeklinde ele alabilecek kadar çeşitli alanlarda bilgili olduğudur.

İbrâhim Efendi, nahve dair bu çalışmasının yanında yazmış olduğu şiirleri ile yaşadığı dönemin orta tabaka şairleri arasında yer almaktadır (Bursalı Mehmed Tâhir [t.y.]: II/447). Eserlerinde çok sayıda kaynaktan faydalanmış olması ve kendisine “nâkid (eleştirmen)” mahlasını seçmesinden araştırmacı ve inceleyici bir edebi kimliğinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Müellifin Farsça gramer kaideleri ile ilgili “Nâkd-i Nâkid” adlı eseri, bize müellifin Arap diline olduğu kadar Fars diline de hâkim olduğunu göstermektedir.

Özetle müellifin Arap ve Fars dillerine ait eserler kaleme aldığı, çok sayıda kaynaktan faydalandığı ve şiir telif ettiği de göz önüne alındığında onun sürekli olarak ilimle uğraştığı hususu göze çarpmaktadır.

² Günümüzde Yunanistan sınırları içinde kalan ve Larissa olarak adlandırılan Yenişehir Fener kazası, Osmanlılar zamanında Tırhala eyaletinin merkezi idi (Sezen 2006: 527).

1.3. Eserleri

1.3.1. eş-Şerhu's-Sedîd li'l-'Avâmili'l-Cedîd

Birgivi Mehmed Efendi'nin "Avâmil" adlı eserine "eş-Şerhu's-Sedîd li'l-'Avâmili'l-Cedîd" adıyla Arap dilinde yapılmış bir şerh olup çalışma konumuzu oluşturduğundan detaylı olarak ilerde ele alınacaktır.

1.3.2. Risâletu'l-Muferrihât

"el-Muferrihât", "el-Muferrihât alâ Tefrihi'z-Zât", "Risâle fi'l-Es'îleti'z-Zarîfe ve'l-Ecvibeti'l-Latîfe", "Risâletu'l-Muferrihât", "Es'îletun Zarîfetun ve Ecvibetun Latîfetun" adları ile de bilinen lügat, tarih, tefsir ve fıkıh gibi çeşitli konuları soru cevap şeklinde ele alan bir risaledir.

Eserin nüshaları³ çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır.

1.3.3. Nağd-i Nâkid

Nâkid İbrâhîm Efendi'nin Fars dili ile ilgili kaideleri toplayan ve üç bâb bir hatimeden oluşan bu eseri, Türkçe olarak 1127/1714 tarihinde telif edilmiştir (Bursalı Mehmed Tâhir [t.y.]: II/262). Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 1886/1 demirbaş numaralı kayıta bulunan tek nüshası 29 varak olup nesih hattıyla yazılmıştır.

1.3.4. Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Fethiye 'alâ Şerhi'l-Âdâbi'l-Adudiyye:

el-Îcî adıyla tanınan Adududdin 'Abdurrahman b. Aḥmed'in (öl. 756/1355) mantıkla ilgili eserine Ebu'l-Feth Muḥammed b. Emîn Tâcu'ssa'îdî el-Erdebilî tarafından yazılan haşiye üzerine yazdığı bir haşiyedir.

Eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa nr. 2293'de kayıtlıdır.

2. NÂKİD İBRÂHİM EFENDİ'NİN EŞ-ŞERHU'S-SEDİD Lİ'L-'AVÂMİLİ'L-CEDİD ADLI ESERİNİN TANITIMI

2.1. Eserin Adı, Anlamı ve Telif Nedeni:

Eserin adı, bizzat müellif tarafından konulmuştur. Nitekim mukaddimede müellif, Birgivi'nin eserinin öğrenciler arasında yaygın olan adına atıfta bulunarak ("el-'Avâmili'l-Cedîd") bu şerhin onları en doğruya ulaştıracağını ve bu nedenle eserine "eş-Şerhu's-Sedîd li'l-'Avâmili'l-Cedîd" ismini verdiğini ifade etmiştir.

³ bk. msl.: Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi nr. 3767; Kütahya Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi Zeytinoğlu nr. 22/12; İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri nr.592/2; Manisa İl Halk Kütüphanesi nr. 1833/5; Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Mehmed Asım Bey nr. 705/41 Milli Kütüphane Milli Kütüphane Yazmalar nr. 1124/2, dvd nr. 44; Milli Kütüphane Milli Kütüphane Yazmalar nr. 1044/12, dvd nr. 39; Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesi nr. 4893/81; Milli Kütüphane Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Kütüphanesi nr. 1044/12; Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi nr. 779/2; Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi nr. 771/21; Kahire Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmalar nr. 9092/11.

Avâmil, âmil kelimesinin çoğuludur. Âmil kelimesi de “yaptı, tatbik etti, uyguladı” anlamına gelen عمل fiilinin ism-i failidir. عمل fiili, في harfi cerri ile kullanıldığında tesir etmek anlamına gelmektedir (İbn Manzur [t.y.]: 3108). Avâmil, Arapça’da “terkip ve cümle içerisindeki kelimelerin irâbına tesir eden unsurlar” anlamına gelmektedir (TDVİA 1991: IV/106).

Sedîd, (فعل) vezninde olup “işte ve eylemde doğru, düzgün ve isabetli” anlamlarına gelir (Firuzâbâdî 1993: 366). Buna göre “eş-Şerhu’s-Sedîd”, “doğru şerh” anlamına gelir. Böylece eserin adı “Avâmil-i Cedîd’in doğruya ulaştırın şerhi” anlamını ifade etmektedir.

Nâkid İbrâhim Efendi, eserin telif nedenini eserin mukaddimesinde açıklamaktadır. Nitekim bu konuda Birgivi’nin “Avâmil’i hakkında lafzı az, manası zengin, özlü ve mükemmel ifadeleriyle bütün konuları ihtiva edecek şekilde zirveye ulaşmış olduğunu ifade ettikten sonra böyle bir şerhin de bulunmadığını şu ifade ile belirtmektedir:

“Kapalılıkları giderecek, gizlilikleri ortaya çıkaracak böyle bir şerhe ihtiyaç olduğundan, tahkikat anahtarları ile gizlilikleri ortaya çıkarmak ve tetkik anahtarları ile de sırları ortaya çıkarmak istedim. Bu maksatla ifade örtüsü altındaki incileri ortaya çıkarmak ve işaret peçelerindeki beyaz gelinciklerin keşfedilmesi için çaba gösterdim. Bununla birlikte şerhdeki ifadelerin sanatsal yönü olmasa ve kusurları çok olsa bile gençliğinin baharında bu şekilde böyle bir eserin telif edilmesine hakaret gözüyle değil de şefkat ve merhamet nazarıyla bakılması beklenmektedir.” (Nâkid İbrâhim [yz.] 701/2: 1b-2a).

Bu ifade ile müellif, nasıl “Avâmil” ilim dünyasında zirvede ise şerhinin de üstün olduğunu iddia etmekte ve görülebilecek eksikliklerin hoş görülmesini istemektedir.

2.2. Esere Esas Teşkil Eden “Avâmil’i-Cedîd” Adlı Eserin İçeriği

Müellifin şerhine esas teşkil eden “Avâmil’i-Cedîd” adlı eserin içeriği ile ilgili bilgiler vermek şerhin daha iyi tanınması açısından faydalı olacaktır. “Avâmil-i Cedîd”, daha önce de bahsettiğimiz üzere İmâm Birgivi’nin nahve dair irâb kaidelerini 100 maddede açıklayan muhtasar bir eserdir.

Avamil istilahının kullanılması ile ilgili olarak irâb alametlerini ref, nasb, cezm ve hazf gibi isimlendiren âlimin, ilk Arapça sözlüğün yazarı, Aruz ilminin kurucusu ve Sibeveyh’in hocası olan Hâlıl b. Aḥmed olduğu ve ona ait bir “Avâmil” risalesi bulunduğu kaynaklarda belirtilmektedir (Dayf 1992: 34).

Yine Kisâî’nin “Ra’iyye” diye bilinen aynı addaki manzum risalesi ile Ebû ‘Alî el-Farîsî’nin “el-‘Avâmil(ü’l mi’e)” veya “Muḥtaşaru’l-‘Avâmil’l-İ‘râb” adlı eseri bu türün ilk mahsullerinden sayılır (TDVİA 1991: IV/106).

Birgivi’nin “Avâmil” adlı eseri, “İzhâr” adlı eserinin bir özeti mahiyetinde olup bu iki eser üzerine Türk, Hint ve İranlı birçok gramer âlimi tarafından şerh,

haşiye ve talik nevinden eserler yazılmış, kolay ezberlenebilmeleri için manzum hale getirilmiş, irâbları incelenmiş, Türkçe'ye ve Farsça'ya çevrilmiştir (TDVİA 1991: IV/106-107).

“Avâmil-i Cedîd” üzerine yakın zamana kadar çok sayıda şerh, haşiye, nazım ve tercüme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalardan başlıcaları şunlardır:

- 1) “İzhar” şârihlerinden “Adalı” diye meşhur Kuşadalı Şeyh Ahmed Efendi'nin yazdığı şerh. (Köprülü Kütüphanesi nr. 595; el-Ezheriyye Kütüphanesi nr. 27691 (2845); Mısır Daru'l-Kutub Kütüphanesi nr. 368) (Bursalı Mehmed Tâhir [t.y.]: I/255, 405; Arslan 1992: 152-156; el-Habeşî 2004: II/1249).
- 2) Mantıkî Mustafâ Flornavî Efendi'nin (öl. .H1244) “Şerh-i 'Avâmil” adlı eseri. (Bursalı Mehmed Tâhir [t.y.]:I/255, II/36-37; Arslan 1992: 152-156).
- 3) ‘Abdu'l-Azîz Ahmed (Babakaleli) Efendi'nin (1277/1860'da sağ) “Tuhfetu't-Tâlibîn Tercumetu'l-'Avâmil” adlı tercümesi ve “Mûdîhu't-Tuhfe ale'l-'Avâmil” adlı şerhi. (Süleymaniye Kütüphanesi Hamî nr. 1334) (Bursalı Mehmed Tâhir [t.y.]: I/384; Arslan 1992: 152-156).
- 4) İbrâhîm b. Yakûb Gümüşhânevî'nin (öl. 1207/1792) şerhi (Bursalı Mehmed Tâhir [t.y.]: I/241-242, 255; Arslan 1992: 152-156).
- 5) Halil Naimi Mağnisavî'nin (öl. 1230/1814) şerhi (Bursalı Mehmed Tâhir [t.y.]: I/255; Arslan 1992: 152-156).
- 6) Mustafâ el-Cûdî b. Muḥammed Flornâvî'nin (öl. 1244/1828) şerhi (Bursalı Mehmed Tâhir [t.y.]: I/255; Arslan 1992: 152-156).
- 7) Ahmed b. ‘Omer İzmirî'nin (1179/1765'de sağ) şerhi. (Süleymaniye Kütüphanesi Kasıdecizade nr. 688) (Bursalı Mehmed Tâhir [t.y.]: I/241; Arslan 1992: 152-156).
- 8) Şeyh Muştafâ b. İbrâhîm Efendî'nin şerhi (Bursalı Mehmed Tâhir [t.y.]: I/255).
- 9) Mustafâ b. Bekir Güzelhisarî tarafından 1716 tarihinde yapılan murib. (Süleymaniye Kütüphanesi Tekelioğlu nr. 521) (Arslan 1992: 152-156).
- 10) Kuyucaklı ‘Abdullah Efendi'nin 1717 tarihinde yazdığı “Mu‘ribu'l-'Avâmili'l-Cedîd” adlı eseri. (Süleymaniye Kütüphanesi Saliha Hatun nr. 125) (Arslan 1992: 152-156).
- 11) Davûd b. Muḥammed el-Karsî'nin (öl.1 160/1747) şerhi. (Süleymaniye Kütüphanesi Fatih nr. 4933) (Arslan 1992: 152-156).
- 12) Ebû Sa‘id el-Hâdimî'nin (öl. 1176/1761) “Şerhu İ‘rab-ı ‘Avâmil-i Birgivi” adlı eseri (Arslan 1992: 152-156).

- 13) Mustafa b. Muhammed b. Mustafâ Efendi'nin (öl. 1253/1857) “‘Avâmil Mu‘ribi” adlı eseri. (Süleymaniye Kütüphanesi Fetva Emimi Nuri Efendi nr. 3) (Arslan 1992: 152-156).
- 14) Divrikli Muhammed b. İbrâhîm'in “el-Muvâddıhu'l-Vefiyy” adlı şerhi. (Süleymaniye Kütüphanesi Carullah nr. 1917) (Arslan 1992: 152-156).
- 15) İbrâhîm Hâsib el-Huseynî el-İznikmidî'nin (öl. 1218/1803) şerhi. (Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud nr. 5985) (Arslan 1992: 152-156).
- 16) Şeyhu'l-İslam Akşehirli Hasan Fehmî Efendi'nin (öl.1298/1880) “İrşâdu'l-Mubtedî ale'l-Birgivi” adlı şerhi (Arslan 1992: 152-156).
- 17) Muhammed Azîz'in Türkçe olarak yazdığı “Avâmil Mu‘ribi” adlı eseri. (Süleymaniye Kütüphanesi Pertevniyal nr. 675) (Arslan 1992: 152-156).
- 18) Hamîdî'nin “Mefhûm-i ‘Avâmil” adlı Türkçe tercümesi. (Süleymaniye Kütüphanesi Fatih nr. 5394) (Arslan 1992: 152-156).
- 19) Yusuf el-Halim b. Osman el-İskilibî'nin tercümesi. (Köprülü Kütüphanesi III. K. nr. 279) (Arslan 1992: 152-156).
- 20) Aḥmed Ferid'in “Terceme-i Manzume-i Avâmil-i Birgivi” adlı eseri. Eser, 1279/1862 tarihinde Hacı Muharrem Kütüphanesi'nde basılmıştır (Arslan 1992: 152-156).
- 21) Ali Rızâ'nın “Ravza-i Nahv” adlı tercüme ve Türkçe şerhi (Arslan 1992: 152-156).
- 22) Çörekçizâde diye meşhur Aḥmed Nuzhet b. Ebû Bekir'in (öl. 1253/1837) “Mefhûmu'l-‘Avâmil” adlı tercümesi (Arslan 1992: 152-156).
- 23) Bezm-i Âlem Valide Sultan Rüşdiye Hocası İshak Efendi'nin sualli-cevaplı olarak hazırladığı tercüme (Arslan 1992: 152-156).
- 24) Divan-ı İnsaf Zabıt Kâtib-i Evveli Aḥmed Fuâd'ın “Mirḳat” isimli tercümesi (Arslan 1992: 152-156).
- 25) Yahyâ b. Nâsuḥ b. İsrâîl'in (öl. H 950) “Şerḥu'l-‘Avâmili'l-Cedîde li'l-Birgivi” adlı şerhi. (Köprülü Kütüphanesi Mehmed Asım Bey nr. 584) (el-Ḥabeşî 2004: II/1248).
- 26) ‘Abdullah b. Muhammed'in “Zidetu'l-İ‘râb fi Şerḥi ‘Avâmili'l-Birkilî” adlı eseri. (İmâm Muhammed b. Su‘ûd Üniversitesi Kütüphanesi nr. 7976) (el-Ḥabeşî 2004: II/1248).
- 27) Maḥmûd et-Tophânevî'nin (öl.H 1156) “Mu‘ribu'l-‘Avâmili'l-Cedîde” adlı eseri. (Köprülü Kütüphanesi Mehmed Asım Bey nr. 595) (el-Ḥabeşî 2004: II/1248).

- 28) Hüseyin b. Ahmed Zeynizâde'nin (öl.H 1168) "Ta'liku'l-Fevâdıl 'alâ İ'rabu'l-Avâmil" adlı eseri. (Mısır Darul Kutup Kütüphanesi nr. 75; Berlin Kütüphanesi nr.6789; ez-Zahiriye Kütüphanesi nr. 1706) (el-Habeşî 2004: II/1248; Arslan 1992: 152-156).
- 29) Mustafâ b. İbrâhîm el-Gelîbûli er-Rûmî el-Hanefî'nin (öl. H 1176) "Tuhfetu'l-İhvân Şerh 'Avâmili'l-Birkivî" adlı eseri. Eser, H 1243 tarihinde Mısır'da, H 1256 tarihinde Astâna'da ve H 1256 tarihinde Hindistan'da basılmıştır. (ez-Zâhiriyye Kütüphanesi nr. 9468) (el-Habeşî 2004: II/1249).
- 30) 'Abdu'l-Hamid el-Naimî el-Harbûtî'nin "Hâşiye alâ Tuhfeti'l-İhvân" adlı eseri. Eser, H 1298 tarihinde İstanbul'da basılmıştır (el-Habeşî 2004: II/1249).
- 31) Ahmed b. 'Abdu'l-Aziz Hhuseyin Hâfız Sa'id'in "Mevdu'u'l-Muhtâr" adlı eseri. Eser, H 1282 tarihinde İstanbul'da basılmıştır (el-Habeşî 2004: II/1249).
- 32) İbn Sinan olarak meşhur Muhammed Reşîd'in "Şerh 'Avâmili'l-Birkivî" adlı eseri. (ez-Zahiriyye Kütüphanesi nr. 10339) (el-Habeşî 2004: II/1249).
- 33) Suleyman b. Ahmed'in "et-Tebyîn ve'l-İdâh Şerhi'l-'Avâmili'l-Cedîde" adlı eseri. (Berlin Kütüphanesi nr. 6788) (el-Habeşî 2004: II/1249).
- 34) Sa'dallah es-Sağîr'in "Şerh 'Avâmili'l-Birkivî" adlı eseri (el-Habeşî 2004: II/1249). (Musul Kütüphanesi nr. 148) (el-Habeşî 2004: II/1249).
- 35) Molla Hamid'in "Hâşiye 'alâ Şerhi Sa'dullah" adlı eseri. (Musul Kütüphanesi nr. 148; Evkâf Bağdad Kütüphanesi nr. 1559) (el-Habeşî 2004: II/1249).
- 36) 'İsmet Ahmed Kuşadasî'nin "Şerhu'l-'Avâmili'l-Cedîde" adlı eseri. Eser, H 1295 tarihinde Mısır'da basılmıştır. (Petersburg Kütüphanesi nr. 536; Kılıç Ali Kütüphanesi nr. 925) (el-Habeşî 2004: II/1249).
- 37) Muhammed Hâliş'in (öl. H 1229'dan sonra) "Şerh 'Avâmili'l-Birkivî" adlı eseri (el-Habeşî 2004: II/1250).
- 38) Ebû'l-Hayr Muhammed'in (öl. H 1288'den sonra) "Şerh 'Avâmil" adlı eseri. (ez-Zahiriyye Kütüphanesi nr. 8194) (el-Habeşî 2004: II/1250).
- 39) Muhammed b. 'Alî Maraşî'nin (öl. H 1312) "et-Tuhfetu'l-Nahviyye Şerhu'l-'Avâmili'l-Birkiviyye" adlı eseri. Eser, H 1328 tarihinde Şam'da basılmıştır. (el-Habeşî 2004: II/1250).
- 40) Muhammed 'Arif b. Ahmed b. Sa'id el-Munîr'in (öl.H 1342) "Maşadiru'l-Fedâil Şerhu'l-'Avâmil li Birkivî" adlı eseri. (ez-Zâhiriyye Kütüphanesi nr. 8622) (el-Habeşî 2004: II/1250).

- 41) Muḥammed Fehmî Muştafâ el-‘Umrî’nin “el-Ḥarîdetü’l-Faḥriyye Şerḥ Nazmî’l-‘Avâmil li Birkivî li’l-Nazım” adlı eseri. (Kahire Üniversitesi Kütüphanesi nr.15823) (el-Ḥabeşî 2004: II/1250).
- 42) Meḥmed Efendî el-Nahvî el-Şafadî’nin (öl. H 1290’dan sonra) “et-Tuhfetü’l-Marḍiyye fi Nazmî’l-‘Avâmili’l-Birkiviyye” adlı eseri. Eser, H 1322 tarihinde Beyrut’ta basılmıştır. (el-Ḥabeşî 2004: II/1250).
- 43) Muḥammed ‘Arif b. Aḥmed b. Sa‘id el-Munîr el-Şâfi’nin (öl. H 1342) “Fevâḍilu’l-‘Avâmil” adlı eseri. (ez-Zâhiriyye nr. 10876) (el-Ḥabeşî 2004: II/1250).
- 44) Hüseyin el-Hüseynî’nin (öl. 1295/1780) “Nazmu’l-‘Avâmil” adlı eseri. (Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi nr. 6010) (Özdemir 1998: 37-38).
- 45) Maḥmûd Nâil’in “Tuhfetü’l-‘Avâmil” adlı eseri. Eser, H 1250 tarihinde İstanbul’da basılmıştır (Özdemir 1998: 37-38).
- 46) Çerkeşizâde ‘Osman Vehbî b. Muḥammed el-Halvetî’nin (öl. 1277/1860) “‘Âmil, Ma’mûl, ‘Îrâb ve Mu‘rabât Risalesi” adlı eseri. (Süleymaniye Kütüphanesi Pertevpaşa nr. 563) (Özdemir 1998: 37-38).
- 47) ‘Abdu’l-Fettah b. Maḥmud Lâziki’nin “Ḥarîdetü’l-‘Avâmilü’l-Cedîde” adlı eseri. (Süleymaniye Kütüphanesi İzmirlî İsmail Hakkı nr. 2888) (Özdemir 1998: 37-38).
- 48) Seyyid Ḥafız Hüseyin Gümüştanevî’nin (öl. 1311/1893) “el-‘Amelu’s-Sâlih alâ Risâletü’l-‘Avâmili’l-Birgivi” adlı şerhi. (Süleymaniye Kütüphanesi Aşır Efendi nr. 356) (Özdemir 1998: 37-38).
- 49) Muḥammed Nâil’in “Tuhfetü’l-‘Avâmil” adlı eseri. Eser, H 1257 tarihinde İstanbul’da basılmıştır (Özdemir 1998: 37-38).
- 50) Yusuf Zıyâeddin’in “Sıbyan ‘Avâmil’i” adlı eseri. Eser, 1912 tarihinde İstanbul’da basılmıştır (Özdemir 1998: 37-38).
- 51) Mehmed Cemil’in “Üstâd-ı Avâmil” adlı eseri. Eser, H 1301 tarihinde İstanbul’da basılmıştır (Özdemir 1998: 37-38).
- 52) ‘Abdu’r-Raḥman er-Rûmî’nin “Zübde-i Avâmil” adlı eseri. Eser, H 1331 tarihinde İstanbul’da basılmıştır (Özdemir 1998: 37-38).
- 53) Ruscuklu Meḥmed Hayrî’nin “Türkçe ‘Avâmil Tuhfesi” adlı eseri. Eser, H 1300 tarihinde İstanbul’da basılmıştır (Özdemir 1998: 37-38).
- 54) Bahaeddin Efendi’nin paragrafları gösterdiği ve imla usullerine göre tertip ettiği “Yeni Tertip ‘Avâmil” adlı eseri. Eser, H 1313 tarihinde İstanbul’da basılmıştır (Özdemir 1998: 37-38).

- 55) Necâti Perhiz'in (öl. 1940) "Tatbikatlı Avâmil" adlı eseri (Özdemir 1998: 37-38).
- 56) Muḥammed b. 'Abdu'l-Latif el-Ḥalebî'nin Zeynîzâde'ye ait "Avâmil Mu'ribi" adlı eserin tercümesi olan "Zadu'l-Mustefid Tercume li Mu'ribi'l-'Avâmili'l-Cedîd" adlı eseri. (Süleymaniye Kütüphanesi Kasıdecizade nr. 600) (Taşçı 2003: 28).
- 57) Seydi'nin "Nazmu'l-'Avâmili'l-Cedîde li'l-Birgivi" adlı eseri. (Köprülü Kütüphanesi Ahmed Paşa nr. 334) (Taşçı 2003: 28).
- 58) Mustafâ Mazlumzâde'nin "el-Enzaru's-Saide fi İ'rabi'l-'Avâmili'l-Cedîde" adlı eseri. (Çorum İl Halk Kütüphanesi nr. 2662) (Taşçı 2003: 28).

Osmanlı medreselerinde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulan "Avâmil-i Cedîd" in, 1234/1819 tarihinden günümüze kadar yaklaşık 40 baskısı yapılmıştır (Yanık-Demirayak vd. 2000: 15).

İmâm Birgivi ile Şeyh Abdulkâhir Curcânî'nin büyük bir şöhrete sahip aynı adı taşıyan eserleri bu türün en yaygın iki eseri olarak kabul edilmiştir. Curcânî'nin "Avâmil"i, İmâm Birgivi'nin "Avâmil"inden daha önce yazıldığı için halk arasında Curcânî'nin eserine "Avâmil-i 'Atık" (Eski 'Avâmil) veya "el-'Avâmilu'l-Curcâniyye", Birgivi'nin eserine ise "Avâmil-i Cedîd" (Yeni 'Avâmil) veya "el-'Avâmilu'l-Birgiviyye" denilmiştir (Katip Çelebi [t.y.]: II/1179; Bağdatlı İsmail Paşa [t.y.]: II/130; Bursalı Mehmed Tâhir [t.y.]: I/241; TDVİA 1991: IV/107; Arslan 1996: 164).

Curcânî'nin 'Avâmil'i daha çok Doğu Anadolu, İran ve Hindistan gibi doğu bölgelerinde Birgivi'nin 'Avâmil'i ise daha çok Batı Anadolu ve Balkanlar'da yaygın olarak okutulmuştur (TDVİA 1991: IV/107; Arslan 1996: 164).

Birgivi'nin eserinde yüz meseleyi gerek ana planda gerekse kendi içlerinde genelden özele, asıldan fer'e ve meselelerin birbirleriyle ilişkisine göre amel esaslı bir planlama ve öğretim amaçlı metodik bir sistem ile sıraladığı görülmektedir (Yılmaz 2014: 57).

"el-'Avâmilu'l-Cedîde" "Avâmilu'l-Curcânî"den sonra "avamil" konusunu bir kitapta ele alan üçüncü kitaptır ve "Avâmilu'l-Curcânî"ye nazaran mamul ve amel (irâb) babları da ihtiva etmesi bakımından daha faydalı bir eserdir (Abbas 2009: 349).

Birgivi'nin "Avâmil"i ile Curcânî'nin "Avâmil"i aynı ismi taşımalarına rağmen ana plan ve içerik olarak birbirinden büyük ölçüde farklıdır. Galip Yavuz ve Ahmet Turan Arslan, iki eser arasında genel olarak şu farklılıklardan bahsetmektedir.

1. Curcânî, eserinde nahve ait yalnızca 100 âmili ele alırken Birgivi, bu 100 âmili bir bölüm içerisinde ele alarak 60'a düşürmüştü ve irâb konusunu 60

- âmil, 30 mamûl ve 10 amel (irâb) olmak üzere 3 bölüm ve 100 maddede özetlemiştir (Yavuz 1987: 49).
2. Curcânî konu ile ilgili bir mukaddimeye yer vermezken, Birgivî yer vermektedir (Yavuz 1987: 42). Bigivî'nin mukaddimedeki verdiği açıklamanın Türkçe'ye tercüme edilmiş hali şöyledir: 'Şimdi bilmiş ol ki, irâbı öğrenmek isteyen herkesin yüz şeyi bilmesi gerekir. Onlardan altmışına âmil (etkileyen), otuzuna ma'mûl (etkilenen) ve onuna da amel ve irâb (etki) adı verilir. Allah'ın izniyle bu üçünü kısaca üç babda sana açıklayacağım.' (Yanık-Demirayak vd. 2000: 47).
 3. Her iki âlim de konularda örneklendirme yöntemini kullanmakta ancak Birgivi, açıklamaları Curcânî'ye göre çok özet tutmaktadır. Curcânî, cerr harflerinin kullanıldığı muhtelif manaları zikrederken, Birgivî, bunların hiçbirini zikretmez (Arslan 1996: 174; Yavuz 1987: 60).
 4. Her iki eserde de örnekler çoktur ancak şevahidler azdır ve şevahidler sadece Kur'ân-ı Kerîm'den verilmiştir. Curcânî'nin eserinde yaklaşık 10 şevahid varken Birgivî'nin eserinde sadece 2 şevahid vardır (Yavuz 1987: 62-64).
 5. Birgivî'nin örneklerinde nahiv konularını öğretmenin yanında ahlaki ve terbiyevi mesajlar vermeye dikkat etmesi yönünden pedagojik bir eser iken Curcânî'nin örnekleri sadece nahiv konusunu öğretme ile sınırlıdır. Curcânî, nahiv kitaplarında sürekli tekrarlanan örnekleri vermesine rağmen Birgivî, çok değişik örnekler vererek Arapça'nın daha canlı bir dil olduğunu göstermiştir (Yavuz 1987: 65; Arslan 1996: 175).
 6. Curcânî, nahiv konularını veciz bir şekilde anlatırken Birgivî'nin eseri daha sâdedir (Arslan 1996: 175).

İmâm Birgivî, "Avâmil" adlı eserini âmil, mamûl ve amel (irâb) olmak üzere üç temel bölüm üzerine kurmuştur. Bu üç bölümü inceleyecek olursak:

A. Âmil:

Cümle içinde kelimenin son harekesini belirleyen kelimelere âmil denir. Âmiller, altmış tane olup, lafzî ve mânevî âmiller olmak üzere ikiye ayrılır.

1) Lafzî Âmiller: Elli sekiz tane olup, semaî ve kıyasî olarak ikiye ayrılır.

a) Semaî Âmiller: Kırk dokuz tanedir.

i. İsmi cer eden âmiller: Yirmi tanedir ve bu harflere "harf-i cerr" ve "harf-i izafet" denir. Bunlar; bâ (ب), min (من), ilâ (إلى), an (عن), alâ (على), lâm (ل), fi (في), kâf (ك), hattâ (حتى), rubbe (رب), vâvu'l-kasem (و), tâu'l-kasem (ت), hâşâ (حاشا), müz (مذ), münzü (مند), halâ (خلا), adâ (عدا), levlâ (لولا), keyma (كيمه), lealle (لعل).

ii. İsmi nasb, haberi ref eden âmiller: Sekiz tanedir. Bunlar; inne (إن), enne (أن), keenne (كان), lâkinne (لكن), leyte (ليت), lealle (لعل), illâ (إلا) ve lâ (لا).

iii. İsmi ref, haberi nasb eden âmiller: İki tanedir. Bunlar; mâ (ما) ve lâ (لا).

iv. Muzari fiili nasb eden âmiller: Dört tanedir. Bunlar; en (أن), len (لن), key (كي), izen (إذن).

v. Muzari fiili cezm eden âmiller: On beş tanedir. Bunlar; lem (لم), lemmâ (لما), lâmu'l-emr (ل), lâu'n-nehî (لا), in (إن), mehmâ (مهما), mâ (ما), men (من), eyne (أين), metâ (متى), ennâ (آتى), eyyu (أي), haysumâ (حيثما), izmâ (إذما), izâmâ (إذاما).

b-Kiyâsî Âmiller: Dokuz tanedir. Bunlar; fiil, ismu'l-fâil, ismu'l-mefûl, sıfat-ı muşebbehe, ismu't-tafdîl, masdar, ismu'l-muzâf, ismu'l-mubhemu't-tâm, ma'ne'l-fiil.

2) Mânevî Âmiller: İki tanedir. Bunlar dille söylenmeyip amel edenlerdir; muhtedâ ve haberi ref eden âmil ile muzari fiili ref eden âmil.

B. Mamûl:

Âmillerin, amel ettikleri kelimelere mamûl denilir. Mamûller otuz tane olup asli ve tâbi mamûller olmak üzere ikiye ayrılır.

1) Asli Mamûller: Yirmi beş tane olup merfû, mansub, mecrur ve meczum olarak dörde ayrılır.

a) Merfû Mamûller: Dokuz tanedir. Bunlar; fail, nâibu'l-fâil, muhtedâ, haber, kâne (كان) ve benzerlerinin ismi, inne (إن) ve benzerlerinin haberi, cinsini nefy eden lâ (لا)'nın haberi, leyse (ليس)'ye benzeyen mâ (ما) ve lâ (لا)'nın ismi, başında nasb ve cerr edatı bulunmayan muzari fiil.

b) Mansûb Mamûller: On üç tanedir. Bunlar; mefûlu mutlak, mefûlu bih, mefûlu fih, mefûlu leh, mefûlu ma'ah, hal, temyiz, müstesna, (كان) kane ve benzerlerini haberi, inne (إن) ve benzerlerinin ismi, cinsini nefy eden lâ (لا)'nın ismi, leyse (ليس)'ye benzeyen mâ (ما) ve lâ (لا)'nın haberi, başında nasb edatı bulunan muzari fiil.

c) Mecrûr Mamûller: İki tanedir. Bunlar; harfî cerrle ve izâfetle mecrur olanlar.

d) Meczûm Mamûller: Cezm edatıyla meczum olan muzari fiil.

2) Tâbi Mamûller: Beş tanedir. Bunlar; sıfat, atıf, tekit, bedel ve atfu'l-beyan.

C. Amel (Îrâb):

Îrâb, hareke, harf ve hazif olmak üzere üç şekil üzere olur. Hareke üç çeşittir. Bunlar: fetha, zamme ve kesre. Harf dört çeşittir. Bunlar: vav (و), ye (ي), elif (ا) ve nun (ن). Hazif üç çeşittir. Bunlar: harekenin hazfi, harfin hazfi ve nûn (ن) 'un hazfi. Bu on îrâb, dokuz yerde bulunur.

Hazf olmadan sadece hareke ile olanlar:

- 1. Mufred munsarif ve cemi mukesser munsarif:** Îrâbı tam olur. Ref hali zamme ile, nasb hali fetha ile, cerr hali de kesre iledir.
- 2. Gayr-i munsarif:** Îrâbı nakıs olur. Ref hali zamme ile, nasb ve cerr hali fetha iledir.
- 3. Cemi muennes salim:** Îrâbı nakıs olur. Ref hali zamme ile, nasb ve cerr hali kesre iledir.

Hazf olmadan sadece harf ile olanlar:

- 1. Mufred olan ve mutekellim ye (ي)'sinden başka bir kelimeye izafe edilen esmâ-i sitte:** Îrâbı tam olur. Ref hali vav (و) ile, nasb hali elif (ا) ile, cerr hali ise ye (ي) iledir.
- 2. Cemi müzekker salim ulû (أولو), ısrûne (عشرون) ve kardeşleri:** Îrâbı nakıs olur. Ref hali vav (و) ile, nasb ve cerr hali ise ye (ي) iledir.
- 3. Tesniye, isnâni ve zamire muzâf olan kilâ (كلا) kelimesi:** Îrâbı nakıs olur. Ref hali elif (ا) ile, nasb ve cerr hali ya (ي) iledir.

Hazifle beraber hareketlerle olanlar:

- 1. Son harfi sahih olan ve sonuna zamir bitişmeyen muzari fiil:** Îrâbı tam olur. Ref hali zamme ile, nasb hali fetha ile ve cezm hali harekenin hazfi iledir.
- 2. Son harfi illetli olan ve sonuna zamir bitişmeyen muzari fiil:** Îrâbı tam olur. Ref hali zamme ile, nasb hali fetha ile ve cezm hali son harfin hazfi iledir.

Hazifle beraber harflerle olanlar:

1. Sonuna tesniye, cemi müzekker ve müfred muhataba nun (ن) 'u bitişen muzari fiil: İrâbî nakıs olur. Ref hali nun (ن) ile, nasb ve cezm hali ise nun (ن) 'un hazfi ileidir.

3. NÂKİD İBRÂHÎM EFENDİ'NİN ESERİNDE TAKİP ETTİĞİ METOT:

3.1. Mukaddimeye Yer Vermesi:

Müellif, İmâm Birgivî'nin ve diğer İslam âlimlerinin de yaptığı gibi eserine besmele, hamdele ve salvele ile başlamıştır. Daha sonra mahlasını ve ismini vererek kendini tanıttıktan sonra şerhini yaptığı eserin müellifi olan İmâm Birgivî'den övgüyle bahsetmiş, eserinin az sözle çok mana ifade ettiğini ve küçük hacimli ancak içeriğinin çok geniş olduğunu belirtmiştir.

Müellifin bu eserini hiç kimseye ithaf etmediği görülmektedir. Bu husus, müellifin yaşadığı dönemin âdetine uymamıştır. Bu nedenle müellifin eserlerini İmâm Birgivî gibi ödül beklentisi içinde olmadan yazmış olması muhtemeldir.

Şârih, 2a-5b varakları arasında besmele, hamdele ve salveleyi ayet ve hadislerden örneklerle lügat anlamlarını da vererek açıklamaktadır (Nâkid İbrâhîm [yz.] 701/2: 2a-5b). Bu uzun açıklamalar ile müellifimiz besmele, hamdele ve salvelenin hem önemini hem de hikmetini vurgulamaktadır.

3.2. Örneklendirme Yöntemi Kullanması:

Müellif, eserinde İmâm Birgivî gibi ayetler ve hadisler ile güzel ahlaka dair sözlerden örnekler ile konuyu açıklamaktadır. Örneğin (الباء) harfi cerrinin kullanımını açıklarken "جلست بالمسجد" örneğini vermektedir (Nâkid İbrâhîm [yz.] 701/2: 12a).

Müellif, konu ile ilgili şiirlerden de örnekler vermiştir. Örneğin: "رب" harfi cerrinin hazfedilmesi ile ilgili cahiliye devrinin 7 muallaka şairinden biri olan İmrü'l-Kays'ın (öl. 545) "قفًا نك من ذكرى حبيب ومنزل بسقط اللوى بين الدخول فحومل" beyiti ile başlayan meşhur muallaka şiirinde geçen şu beyitini örnek vermektedir:

فَمَيْلُكَ حُبْلَى قَدْ طَرَفَتْ وَ مُرْضِعٍ فَالْهَيْثَهَا عَنْ ذِي تَمَائِمٍ مَحْوِلٍ (Nâkid İbrâhîm [yz.] 701/2: 18a).

Yine (الباء) harfi cerrinin "على" harfi cerri anlamında kullanımı ile ilgili yazarını tespit edemediğimiz "بودك ما قومی على ما تركتم" beyitini örnek vermektedir (Nâkid İbrâhîm [yz.] 701/2: 12b).

Müellif, yukarıdaki örnekte de olduğu gibi harfi cerrlerin farklı anlamlarda kullanımları olan “tazmin” konusunda örnekler vermektedir. Örneğin: (من) harfi cerrinin (على) anlamında kullanılması ile ilgili ﴿ وَ نَصْرَانَا مِنَ الْقَوْمِ... ﴾ (Enbiya 21/77) ayetini kullanmaktadır (Nâkıd İbrâhim [yz.] 701/2: 14a).

3.3. Kaynaklara Atıfta Bulunması:

Müellif, nahve dair konularda açıklamalar yaparken bazı yerlerde âlimlerin kaynaklarına atıfta bulunmaktadır. Örneğin hamd kelimesinin manasının İbn Kırkûl İbrâhîm b. Yûsuf (öl. H 569)'un “Maţâlî u'l-Envâr 'alâ Şihâhi'l-Eşâr” adlı eserinde geçtiğini belirterek atıfta bulunmuştur (Nâkıd İbrâhim [yz.] 701/2: 4a).

“Âlem” kelimesinin anlamını açıklarken Allah'ın sıfatlarının âlem isimlerden olmadığını ifade ettikten sonra Taftazanî (öl. 791/1389)'nin Ebu Hâfese Ömer b. Muhammed en-Nesefî'ye ait “el-Akâid” adlı eserine yaptığı haşiyesinde de bu konunun ifade edildiğini söylemiş ve hemen devamında da “âlem” kelimesinin anlamıyla ilgili olarak ez-Zemaşşerî (öl. 538/1144)'nin “el-Keşşaf” adlı eserinde olduğu gibi diyerek atıfta bulunmuştur (Nâkıd İbrâhim [yz.] 701/2: 4b).

Müellifin “âmil” konusu ile ilgili olarak “كذا في داود الأسودی” şeklinde atıfta bulunduğu alimin, “Kara Davut” olarak bilinen ve lügata dair “Nihâyetu'l-Mubtehiż fi Şerhi Kifâyeti'l-Müteħaffız” adlı eserin sahibi Meħmed b. Muştafâ el-Şadîķî (öl. 1031/1622) olduğunu tahmin etmekteyiz (Nâkıd İbrâhim [yz.] 701/2: 8b).

Müellif, “âmil” kelimesinin tarifi ile ilgili olarak Şeyh 'Abduķâhir Curcanî (471/1078) ve hemen arkasından nahve dair “el-Kâfiye” ve “el-İdâh” adlı eserlerin sahibi Ebu 'Amr Osman b. Ömer İbn Hâcib (ö 646/1239)'e atıfta bulunmuştur (Nâkıd İbrâhim [yz.] 701/2: 10a).

Müellif, “إلى” harfi cerrinin kullanımı ile ilgili olarak okuyucudan ez-Zemaşşerî'nin “el-Mufassal” adlı eserine müracaat etmesini istemektedir (Nâkıd İbrâhim [yz.] 701/2: 15a).

“حتى” harfi cerrî konusunda Basra ekolünün önde gelenlerinden Mubred (öl. 285/898)'e hilafen “حتى” ve “إلى” harfi cerrleri arasında fark olduğunu ve bu farka dair açıklamanın ez-Zemaşşerî'nin “el-Mufassal” adlı eserinde geçtiğini ifade ederek atıfta bulunmaktadır (Nâkıd İbrâhim [yz.] 701/2: 17a).

“Ma” (ما) edatına harfi cerr bitiştiği zaman elif harfinin hazf edilmesi ile ilgili

﴿ عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ ﴾ (Nebe 78/1) ayetinin tefsirinde el-Beydâvî (öl. 685/1286)'nin dediği gibi diyerek atıfta bulunmuştur (Nâkıd İbrâhim [yz.] 701/2: 19a).

Cinsini nefy eden “la” (لَا) edatının kullanımı ile ilgili “la” (لَا) edatı eğer ismi nasb ederse cinsini nefy edeceği hususunda İbn Yaiş'in “Şerhu'l-Mufassal” eserinde geçtiği gibi diyerek atıfta bulunmuştur (Nâkid İbrâhîm [yz.] 701/2: 25a).

Müellif şerhte kullandığı ayetleri “كما في قوله تعالى” ifadesi ile belirtmesine rağmen Kur'ân-ı Kerim'de hangi surede geçtiğini ifade etmemektedir. Hadisleri de “كما قال عليه السلام” ifadesi ile belirtmiş ancak râvisini ve hangi kitapta geçtiğini çoğu Osmanlı âliminin yaptığı gibi bildirmemiştir. Bazen de hadis ile ilgili ön bilgi aktarmıştır. Örneğin: “كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم في ليلة المعراج في معرض الشاء” (Nâkid İbrâhîm [yz.] 701/2: 4a).

3.4. Lüğatlara Başvurması

Müellif, şerhte önemli gördüğü bazı kelimelerin açıklamalarını yapmak için lügat kaynaklarda geçen ifadelerden faydalanmıştır. Örneğin: (رَبِّ) kelimesini açıklarken Cevherî Ebû Nâsr İsmâil b. Hammad el-Farabî'nin “*es-Şihâh*” adlı lügatında geçen “رَبِّ: كَلَّ شَيْءٍ مَالِكِهِ، وَ الرَّبِّ اسْمٌ مِنْ أَسْمَاءِ اللَّهِ” tanımını vermiştir (Nâkid İbrâhîm [yz.] 701/2: 4b).

Yine (الغيبة) kelimesini açıklarken “(غاب) fiilinin masdarı” olduğunu belirtmiş ve bunu da Firûzâbâdî diye meşhur Ebu't-Tahir Mecduddîn Muḥammed b. Ya'kûb b. Muḥammed'in “*el-Kâmusü'l-Muḥit*” adlı lügatına atıfta bulunmuştur (Nâkid İbrâhîm [yz.] 701/2: 54b).

“مهما” şart edatı konusunda “ما” kelimesinin anlamlarını açıklarken “*es-Şihâh*”'in sahibinin dediği gibi” diyerek Cevherî'ye ait olan “*es-Şihâh*” adlı lügatta geçen 7 anlamı örneklerle vermiştir (Nâkid İbrâhîm [yz.] 701/2: 31a).

3.5. Farklı Görüşlere Yer Vermesi:

“من” harfi cerrinin zaid olarak kullanılması ile olarak Basra ekolünce bu kullanımın gerekli olmadığı, Kûfe ekolü ve Ahfeş'e göre ise gerekli olduğunu belirttikten sonra “ما جاءني من أحدٍ” örneğini vermiş ve zaid olmaktan kastın “من” harfi cerrinin

“ما جاءني أحدٌ” cümlesinde olduğu gibi hazfedildiğinde asıl anlamın bozulmadığının iddia edilmesi olduğu ancak burada harfi cerrin zaid olmadığını, bilakis tekit ve doğruluk sağladığını ifade etmektedir (Nâkid İbrâhîm [yz.] 701/2: 14a).

(الكاف) harfi cerrinin cümleden çıkarıldığında cümlelerin anlamına halel gelmediğine ilişkin Sîbeveyh ve Ahfeş'in birbirine yakın olan görüşlerini referans olarak verdikten sonra kendisinin de bu görüşlere katıldığını ifade etmiş ve Kur'an'da geçen ﴿... لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ...﴾ (Şurâ 42/29) cümlesinin “ليس مثله شيء”

cümlesi ile anlam olarak aynı olduğunu belirtmiştir (Nâkıd İbrâhim [yz.] 701/2: 16a).

Yine müellif, “amil” teriminin tarifi ile ilgili olarak âlimlerin ihtilafa düştüklerini belirttikten sonra bazı âlimlerin Şeyh ‘Abdulkâhir Curcani’nin “العامل ما” (Amil, kelime sonunun irâbın durumlarından olan ref, nasb, cer veya cezm hallerinden biri olmasını gerektiren şeydir) tarifini yaptığını, İbnu’l-Hâcib’in ise “العامل ما به يتقوم المعنى فتعريف بالأخص لخصوصه في عامل الاسم لأنَّ المعنى المقتضى هو الفاعلية و المفعولية و المقتضى للإعراب” (Amil, irâba uygun manayı kuvvetlendiren şeydir. Bu tarif özellikle ismin amiline mahsustur çünkü istenen mana faillik, mefulluk ve izafettir.) şeklinde tarif ettiğini ve bazılarının da “ما أوجب بواسطة كون آخر الكلمة على وجه مخصوص من الإعراب” (Kelimenin sonunun belirli bir irâb şeklinde oluşmasını gerektiren şeydir) şeklinde tarif ettiğini ifade etmiştir (Nâkıd İbrâhim [yz.] 701/2: 10a).

Yine sıfat harflerini Kufelilerin 20 adet saydıklarını, Şeyh ‘Abdulkâhir Curcani’nin “كى و لولا و لعل” (key, levla ve lealle) dahil etmediğini ve İbnu’l-Hâcib’in de Şeyh ‘Abdulkâhir Curcani’den zaid olarak “وأو رب” (vavu rubbe)’yi dahil ettiğini belirtmiştir (Nâkıd İbrâhim [yz.] 701/2: 11b).

“كاف” harfi cerninin örnek anlamında isim olmasına “*el-Kitab*” adlı grammer kitabının müellifi Sibeveyh (öl. 180/765)’in zaruret dışında cevaz vermediğini ancak el-Ahfeş (öl. 315/830)’in cevaz verdiğini ifade ederek farklı görüşlere yer vermiştir (Nâkıd İbrâhim [yz.] 701/2: 15b).

3.6. Kalam İlmi İle İlgili Görüşlere Yer Vermesi

Müellif, nahiv meseleleri yanında eserinin hamdele kısmında musannifin “إن أفعال العباد مخلوقة لهم، و Mu‘tezile ekolünün “الحمد لله” (Hamd, Allah’ındır) sözünün, Kulların fiilleri, onlar için yaratılmıştır ve bu fiillere olan hamd, Allahu Teâla’ya değil fiilleri yapan kullara rücu eder) sözlerine karşılık olduğu ifade ederek kalam ilmiyle ilgili görüşlere yer vermiştir (Nâkıd İbrâhim [yz.] 701/2: 4a).

Müellif, yine musannifin “رَبِّ الْعَالَمِينَ” (Âlemlerin Rabbi) sözünün “إنَّ خالق العناصر و ما يتركب منها هو العقل الفعّال أى القياض المطلق” (Unsurları ve onlardan türeyenleri yaratan, Faal Akıl’dır, yani Feyyaz-ı Mutlak’tır) sözlerine karşılık olduğunu ifade ederek kalam ilmiyle ilgili görüşlere yer vermiştir (Nâkıd İbrâhim [yz.] 701/2: 4a).

3.7. Osmanlı Türkçesi Kullanması:

Müellif, şerhte bazı konuları açıklarken ve örnek verirken Osmanlı Türkçesi kullanmıştır. Müellifin, bunu muhtemelen gerekli gördüğü yerlerin talebeler açısından daha iyi anlaşılabilmesi için yapmış olduğunu düşünmekteyiz. Örneğin "لا بدّ"terkibinin kullanımı ile ilgili olarak:

"بو إعرابه كوره معنى لا بدّ جنس افتراق دكل نه د كل حاصل دكلدر كمين ايجون حاصل دكلدر لكل شخص شخصن كلسى ايجون، جنس افتراق حاصل دكلدر اويله شخص كى طالب معرفة الإعراب اعرابن معرفتى طالب ائده أو اعرابن معرفتى طالب أولان شخصن كلسى ايجون جنس افتراق حاصل دكلدر"

(Bu irâba göre "la budde"nin manası, cinsi iftirak değil, ne değil, hasil değildir. Kimin için hasil değildir. Likulli şahsın, şahsın kullisi için, cinsi iftirak hasil değildir. Öyle şahsın ki talibu marufeti'l-irâb, irâb marifesine talip ise de o irâbın marifesine talip olan şahsın kullisi için cinsi iftirak hasil değildir.) şeklinde Osmanlı Türkçesi ile açıklama yapmıştır (Nâkid İbrâhîm [yz.] 701/2: 6b-7a).

Arapça bir deyim olan "حِطَّ حَبِطَ عِشْوَاء" (gece görmeyen deve gibi rastgele çarpmak) ifadesini açıklamak için Osmanlı Türkçesi ile "كجه كوزى كورميان عورت" (gece gözü görmeyen avrat) deyimini kullanmıştır.

"من" harfi cerrinin bütünden bir parça ifade etmede kullanımı ile ilgili konuda "لكل عرمان چقال" (her ormanın bir çakalı vardır) örneğini vermiştir (Nâkid İbrâhîm [yz.] 701/2: 13a).

Yine "منذ يوم البلوغ" (منذ) zarfı ile ilgili olarak verdiği "منذ يوم البلوغ" örneğini aynı anlama gelen "بلوغ كوندن برى" (buluğ gününden beri) ifadesi ile de açıklamaya çalışmıştır (Nâkid İbrâhîm [yz.] 701/2: 19a).

Müellif, "إِنَّ إمام البركوى كان كاتباً للقاصى في شهر أدرنه" (İmam Birgivî, Edirne şehrinde kâdının kâtibi idi) cümlesinde "مدينة" (şehir) kelimesi yerine Osmanlı Türkçesi olarak "شهر" (şehir) kelimesini kullanmıştır (Nâkid İbrâhîm [yz.] 701/2: 29b).

4. YAZMA NÜSHALARIN TAVSİFİ

Eserin iki nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde, bir nüshası da Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesinde olmak üzere toplam üç yazma nüshası bulunmaktadır.⁴

⁴ Bazı kütüphanelerde Şerhu's-Sedîd adıyla başka nüshalarna rastlanmıştır. Ancak bu nüshaların sadece 'Avâmil metni olduğu tespit edilmiştir. Bu nüshalar: TÜYATOK 07/III'de 1058 numarada 80b-87b varakları arasında mevcut Şerhu's Sedîd adıyla ve Balıkesir İl Halk Kütüphanesinde 10 Hk. 105/3 numara ile kayıtlı 7 varaklı 'Avâmil metni, TÜYATOK 10/HK. 1849 numarada 51b-56a varakları arasında mevcut Şerhu's Sedîd adıyla ve Antalya Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi koleksiyonuna bağlı SEFAD, 2016 (36): 315-338

4.1. Süleymaniye Kütüphanesi Kısidecizâde Nüshası:

“Şarh as-sadîd li'l-‘âvâmil al-cadîd li’i Birgivi” adıyla Süleymaniye Kütüphanesi Kısidecizâde 701/2 numarada kayıtlı olup yazarı Nâkîd İbrâhîm b. Muḥammed b. ‘Alî olarak geçmektedir. Eserin son sayfasında H 1213 tarihi mevcuttur.

Eser 225x137 (141x75) mm ebadında olup, 218 varaklık mecmuanın ikinci risalesi olarak 119b-186b varakları arasında bulunmaktadır. Şerhin iç ebadı 14x7 cm’dir. Sırtı siyah meşin üzeri ebru kâğıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Açık mavi renkli Avrupa kâğıda talik hattı ile yazılmıştır. Her varakta 19 satır vardır.

Mecmuanın 1. risâlesi: 1b-118b varakları arasında müstensihî belli olmayan Ḥafız Mustafa el-İzzetî Efendi’nin talebelerinden Ḥafız Muḥammed İskender tarafından yazılmış bir Türkçe ‘Avâmil şerhi vardır.

Mecmuanın 3. risâlesi: 189b-218b varakları arasında Seyyid Aḥmed Sıdıka b. Ali Bursevî’nin mantık ilmîne dair Oşman b. Muştafa et-Ṭarsusî’nin “er-Risâletü'l-İstidlaliyye”sinin eksik bir şerhi vardır.

4.2. Süleymaniye Kütüphanesi İbrâhîm Efendi Nüshası:

“Eş-şerḥ es-sedîd lil-‘âvâmil el-cedîd” adıyla Süleymaniye Kütüphanesi İbrâhîm Efendi 734 numarada kayıtlı olup yazarı Yenişehirli Fenarî Nâkîd İbrâhîm olarak geçmektedir.

Eser 207x140 (140x72) mm ebadında 58 varak olup her varakta 17 satır vardır. Şirazeli, şemseli, sırtı koyu kahverengi, kapakları siyah meşin bir cilt içindedir.

Aharlı kâğıda, talik hattı ile yazılmış olup; keşideleri kırmızı mürekkeplidir. İstinsah tarihi ve müstensihî belli değildir.

4.3. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi Nüshası:

“Şerḥü ‘Avâmilî'l-Cedîde” adıyla Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 2758 numarada kayıtlı olup yazarı İbrâhîm b. Alî b. Muḥammed olarak geçmektedir.

Eser 185x120 (145x60) mm ebadında 39 varak olup her varakta 21 satır bulunmaktadır. Miklebli, zencirekli, siyah bez kaplı mukavva bir ciltle kaplanmıştır. Şerhteki başlıklar kırmızı mürekkepli kalemle suyu filigranlı kâğıda talik hattı ile yazılmış olup nüshanın ferağ kaydında istinsah tarihi ve müstensih ismi bulunmamaktadır.

SONUÇ

XVII. yüzyıl ortası ile XVIII. yüzyıl ortası arasında yaşamış olan Nâkid İbrâhîm Efendi'nin “eş-Şerhu's-Sedîd li'l-'Avâmili'l-Cedîd” adıyla kaleme aldığı ve çalışma konumuzu teşkil eden bu eser, İmâm Birgivi'nin nahve dair “‘Avâmil-i Cedîd” adlı muhtasar eserine yaptığı şerhten ibarettir. Müellif, eserinin girişinde şerh ettiği muhtasar eserde gizli kalmış detayları öğrencilerin istifadesine sunmak için “doğru” bir açıklayıcı metne ihtiyaç olduğu ve kendisinin bu doğru açıklamaları en güzel bir biçimde verdiğini belirtmektedir.

Zira, XVI. asırdan itibaren uzun yıllar Osmanlı medreselerinde temel ders kitabı olarak okutulmuş, üzerinde çok sayıda şerh, haşiye ve tercüme yapılmış ve birçok yazması Türkiye kütüphanelerinde var olan “el-'Avâmili'l-Cedîd” adlı eserin Osmanlı dünyasındaki önemi düşünüldüğünde müellifin sözlerinin önemi ortaya çıkacaktır.

Bu çalışmamızı, ele aldığımız eser ve müellifin hayatı başta olmak üzere dört bölümde inceledik. Öncelikle müellifin hayatı, ilmi şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgi verdik. Daha sonra eserin adı ve telif nedeni hakkında bilgi verdik. Daha sonra bu esere esas teşkil eden İmâm Birgivi'nin “‘Avâmil-i Cedid”i üzerine yapılan çalışmaları verdik, eseri içerik bakımından inceledik ve Şeyh Abdulkahîr Cürçânî'nin aynı isimde ve konuda telif ettiği “‘Avâmil-i 'Atîk” adlı eseri ile arasındaki farklılıkları verdik. Ardından müellifin eserinde takip ettiği metot üzerinde detaylı bilgiler verdik ve son bölümde de nüshaların tavsifini yaptık.

SUMMARY

In this study it is aimed to give information about the commentary work of Naqid İbrahim Efendi (d. 1717) named “ash-Sharhu's Sadeed li'l-'Awamili'l-Jadeed” on İmam Birkiwî's (d. 981/1573) work named “al-'Awamilu'l-Jadeed”, the differencies between İmam Birkiwî's (d. 981/1573) work called “al-'Awamilu'l-Jadeed” (New 'Awamil) and the same type of work of Sheikh Abd al Qahir Jurjani (d. 471/1078) which has the same name called “al-'Awamilu'l-'Ateeq” (Old 'Awamil), manuscript copies of the work and the author Naqid İbrâhîm Efendi's life, scientific background and works.

It is a known fact that studies on Arabic grammer were written down for the first time in the mid first hijri century. In this period scholars composed so comprehensive works on Arabic linguistic issues that next generations were not able to study irrespective of these works.

Works composed on this field made next generation scholars think students were not benefiting from them due to their large volume and much detailed content. Therefore, regarding these disadvantages scholars began to compose brief works.

In time, scholars have started to think that these brief works had not been understood by students sufficiently and it was needed to compose commentary studies on these brief works in order to make students benefit greatly from them.

Here is the work named “ash-Sharhu’s-Sadeed li’l-‘Awamili’l-Jadeed” composed by Naqid İbrahim Efendi is a such commentary work on İmam Birkiwi’s brief work named “‘Awamil” which was later called as “al-‘Awamilu’l-Jadeed”.

On the other hand a work’s name of Sheikh ‘Abd al Qahir Jurjani (d. 471/1078) on Arabic syntax is “‘Awamil” too. Both Jurjani’s and Birkiwi’s works named “‘Awamil” were so appreciated in Ottoman scientific areas that people called Birkiwi’s “‘Awamil” as “al-‘Awamilu’l-Jadeed” (New ‘Awamil) and Jurjani’s “‘Awamil” as “al-‘Awamilu’l-‘Ateeq” (Old ‘Awamil) due the fact that Jurjani composed his work before Birkiwi.

Although names of these two works are same, content of them are quite different. While Jurjani described only hundred (100) factors (عامل) in Arabic syntax, Birkiwi described hundred (100) items about Arabic syntax in three part: first part called “‘amil (عامل)” contains sixty (60) factors, second part called “mamul (معمول)” contains thirty (30) wroughts and third part called “irâb (اerاب)” contains ten (10) syntax anlyses.

Looking at the Naqid İbrâhim Efendi’s method in his work, we can state that he started with an introduction called “basmala”, “hamdala” and “salvala” as seen in other Islamic works, he gave samples from Quran and Hadith so as to mention moral precepts to students as İmam Birkiwi, he referred to dictionaries when giving a definition, he presented different ecole’s thoughts on grammatical issues and he used Ottoman Turkish in some parts in order to explain related issue better.

There are three manuscript copies in libraries as far as we searched. Two of them are in Süleymaniye Library and one is in Çorum Hasan Paşa Library.

1. İstanbul, Süleymaniye Library, Kaşidecizâde, No: 701/2
2. İstanbul, Süleymaniye Library, İbrâhim Efendi, No: 734
3. Çorum, Hasan Paşa Library, No: 2758

“al-‘Awamilu’l-Jadeed is a summary of Birkiwi’s work on Arabic grammer called “İzhar”. Both his works named “‘Awamil” and “İzhar” together with Ibnu’l-Hajib’s “al-Kafiya” under the compilation called “Nâhiv Cümlesi” were studied in Ottoman schools (madrasah) more than three centruies dating from XVI. century. They were printed lots of times and hundred of their manuscript copies exist in Turkish libraries as well.

Moreover several commentary, complementary and explanatory studies were composed on these İmam Birkiwi’s works. And also these works were converted to poetical version to be summarized easily by students, analyzed in syntax principles and translated into Turkish and Persian by Turkish and Persian scholars.

KAYNAKÇA

- ABBAS, Ali Nidra (2009). “el-Avâmili'l-Cedîde fî Nahv li Mehmed b. Pir Alî Birkivî, Dirase ve Tahkîk”. *Mecelletu'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye Dergisi* I (1): 343-379.
- ARSLAN, Ahmet Turan (1992). *İmâm Birgivi'nin Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*. İstanbul: Seha Yay.
- ARSLAN, Ahmet Turan (1996). “Arap Gramerinde İki 'Avâmil' Risalesi ve Bunların Mukayesesi”. *İLAM Araştırma Dergisi* I (2): 161-176.
- Bağdatlı İsmail Paşa (1947). *İzah-ı Meknun*. haz. Kilisli Rifat Bilge. C. II. İstanbul: Milli Eğitim Yay.
- BAKIRCI, Selim-DEMİRAYAK, Kenan (2001). *Arap Dili Gramer Tarihi*. Erzurum: A.Ü. Fen-Edebiyat Fak. Yay.
- Bursalı Mehmed Tâhir (t.y.). *Osmanlı Müellifleri*. haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen. İstanbul: Meral Yay.
- DAYF, Şevki (1992). “el-Medârisu'n-Nahviyye”. Kahire: Daru'l-Maârif Yay.
- DURMUŞ, İsmail (1991). “el-Avâmili'l-Mie”. *DİA* C. IV. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- EL-HABEŞÎ, Abdullah Muhammed (2004). *Câmi 'u's-Şurûh ve'l-Havâşî*. C. II. Abu Dabi: el-Mecmau's-Sigafî Yay.
- Fîrûzâbâdî (1993). *el-Kâmusu'l-Muhît*. Beyrut. 3. bs. Muessesetu'r-Risale Yay.
- İbn Manzûr (t.y.). *Lisânu'l-'Arab*. Kahire: Daru'l-Ma'ârif Yay.
- KIZILCIK, Abdullah (2003). *Hızır b. İlyas'ın Nâhiv Risâlesi*. İstanbul: Çantay Yay.
- KÖKSOY, Mesut (2008). *Nâkid İbrâhîm Efendi (ö. 1717) ve eş-Şerhu's-Sedîd li'l-'Avâmili'l-Cedîd Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Ü.
- Mustafa Safâyî Efendi (2005). *Tezkire-i Şafâyî*. haz. Pervin ÇAPAN. Ankara: AKM Yay.
- Nâkid İbrâhîm Efendi (t.y.). *el-Muferrihat*. Manisa İl Halk Kütüphanesi. No.1833/5. vr. 43b-59a.
- Nâkid İbrâhîm Efendi (t.y.). *el-Muferrihat*. Süleymaniye Kütüphanesi. Esad Efendi. No. 2549.
- Nâkid İbrâhîm Efendi (t.y.). *eş-Şerhu's-Sedîd li'l-'Avâmili'l-Cedîd*. Süleymaniye Kütüphanesi. Kasidicizade. No. 701/2.

- ÖZDEMİR, Yılmaz (1998). *Davud el-Karsî, Hayatı, Eserleri ve “Şerhu'l-Avâmilî'l-Cedîd” Adlı Eseri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Ü.
- Sâlim Mehmed Emîn Efendi (2005). *Tezkiretü's-Şu'arâ*. haz. Adnan İnce. Ankara: AKM Yay.
- SEZEN, Tâhir (2006). *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay.
- TAŞÇI Ahat (2003). *Divrikli Muhammed b. İbrâhim ve el-Muvaddihu'l-Vefiyy (Şerhu'l Avâmilî'l-Cedîd) Adlı Eseri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Ü.
- YANIK, Nevzat H.-DEMİRAYAK, Kenan vd. (2000). *Avâmil-i Curcânî Avâmil-i Birgivi ve Tercümeleri*. Erzurum: Bakanlar Yay.
- YAVUZ, Galip (1987). *el-Avâmilu'n-Nahviyye Beyne'l-Curcânî ve'l-Birgivi*. Yüksek Lisans Tezi. İslamabad: Uluslararası İslam Ü.
- YILMAZ, Osman (2014). “Nahiv Öğretiminde Metodik Bir İddianın İncelenmesi”. *Sosyal Bilimler Dergisi* IV (8): 32-59.
- YÜKSEL, Emrullah (1991). “Birgivi”. *DİA* C. II. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.